

A MODERN TÖRTÉNELEM OKTATÁSÁNAK JELENTŐSÉGE NAPJAINKBAN

Dr. BERTALAN Péter

Absztrakt

A modern történettudomány által közvetített ismeretanyag a reális nemzeti önértékelés egyik legfontosabb összetevője. Nagyon nagy a felelőssége azoknak a döntéshozóknak, akik napjaink oktatáspolitikáját alakítják, hiszen a modern történelem oktatása, a XX. század összetett társadalmi, gazdasági, politikai folyamatainak megértése a jövő nemzedékével, csak kiválóan felkészült, a legmodernebb kutatási eredményeket megszerezni, tanítványaik felé hitelesen közvetíteni tudó pedagógusok közreműködésével lehetséges. Ehhez a kihíváshoz kíván a maga szerény eszközeivel hozzájárulni a tanulmány.

Kulcsszavak: nemzeti önértékelés, döntéshozók, felelősség, oktatáspolitikai, történelem oktatása, kutatási eredmények

A történelem tanítása mindig a modern oktatási rendszerek egyik alapkérdése. A szigorúan vett szakmai viták mellett a közvélemény is gyakran foglalkozott és foglalkozik a tantárgy tanításának problematikájával. Maga a szűkebb szakma – a tudomány és az iskola szakemberei – sem tudta mindig megvédeni a tantárgy rangját, becsületét. Itt nem valami sajátos magyar jelenségről van szó, hiszen például Angliában az 1960-as évektől újra meg újra felmerült a történelemtanítás válsága és megjósolták, hogy önálló tárgyként az órarendből is el fog tűnni. Más esetben a tantárgy kereteinek szűkítését vagy integrált társadalmi ismeretek keretében való tanításának gondolatát vetették fel.¹

Ezekkel a törekvésekkel mi is találkozunk a 70-es években Magyarországon. Jellegzetes megnyilatkozása a TACS (tananyagcsökkentés) néven elhíresült folyamat, amely törzsanyagra és kiegészítő anyagra bontotta a meg-, illetve a kötelezően meg nem tanítandó tananyagot. Tetézte még ezt az is, hogy az érettségi tantárgyai közül kimaradt a történelem, méghozzá elég hosszú időre 1972 és 1982 között. A következményekkel a felvételi vizsgán a Kaposvári Tanítóképző Főiskolán is szembesült a felvételi bizottság. Az erről készült jegyzőkönyv így fogalmaz: *„A jelentkezők - és ez vonatkozik a felvettek jelentős hányadára is - nem rendelkeznek azzal az alkalmazásra kész tudással, amely a választott hivatáshoz szükséges alapot és tájékozottságot biztosítaná. A pályázók felkészültségére, tényanyagismeretére, megítélésünk szerint, rendkívül károsan hat az igénytelenség felé hajló úgynevezett törzsanyag-központúság. Ennek következtében ugyanis a középiskola elveszti azt a*

---

¹ Sallai József: Közelmúltunk története, mint iskolai tananyag. Történelemmethodikai műhelytanulmányok - Szerkesztette: V. Molnár László, Tárogató Kiadó, Bp. 1996

természetes funkcióját, hogy annyit tanítson meg, amennyit tud, amennyit egyes tanulóinak tehetsége elker.” (Balla et al 1996)

Ami 1983-ban igaz volt, részben vagy teljesen ma is az. A történelem tantárgyat tanítók ma ugyancsak az idő szorításában tanítanak.

A Kádár-korszak zártságából a rendszerváltással átléptünk a globalitás világtérben és időben sokdimenziójú világába. A társadalom- és gazdaságpolitikai változások új feladatok elé állították az oktatást. A középiskola szigorúan zárt tantárgyi struktúrájában leginkább két tárgy, a történelem és a földrajz biztosították, hogy a tanári autonómiát felhasználva a középiskola felkészítse diákjait az új világ követelményeire. Hosszú időn át a történelem tantárgyi keretei tették lehetővé többféle tudományos diszciplína – közgazdaságtan, szociológia, filozófia, statisztika – szintetizálását. A történelemtankönyvek tartalmának változásai is jelezték a tárgy alkalmazkodó képességét.

A 90-es évek újabb szakmai kihívásokat hoztak a tantárgy tanítása szempontjából, amelyek komoly változtatás és változás igényét vetik fel. Ma már felnyithatjuk azoknak a titkoknak az ajtajait, amelyekről eddig nem, vagy csak a hatalom által meghatározott módon, szemléletben, mennyiségben lehetett szólni. Az elmúlt 50 év és az azt megelőző időszak, egyszóval a közelmúlt történetét most lehet minden torzító magyarázattól, szemlélettől megszabadítva beilleszteni úgy a történelmünkbe, hogy annak valóban szerves részévé váljon. II. János Pál pápa gondolatai a XX. és az azt követő XXI. századra, így a közelmúltra, a jelenre s a jövőre is érvényesek: *”Rendkívüli korban élünk. Volt idő, mikor az emberi társadalom fejlődésére és önértékelésünkre nagy hatással levő tudományos felfedezések csak százévente estek. Manapság ezek sokkal gyakoribbak: évente, havonta, sőt hetente történnek ilyesmik.”* (II. János Pál pápa 1991)

A gyorsuló idő épp úgy kényszerítő tényezőként hat, mint a tantárgyi órakeret. Ezt a tudomány művelői is érzékelik, s különböző javaslatokat tesznek a tantárgy tanításának megreformálására. Ezek természetesen nem mindig felelnek meg a hétköznapi pedagógiai gyakorlatnak. Ezekben az észrevételekben ott bujkál az a gondolat is, hogy ami ötven-hatvan évvel ezelőtt vagy azon belül történt, az még nem történelem, annyira képlékeny szakasza a múltnak, hogy tantárgyi anyagként való tanítása legfeljebb csak fakultatív keretek között lehetséges. Számos nyugati történész helyezkedik erre az álláspontra.

A mi helyzetünk a rendszerváltás miatt újabb kérdéseket vet fel, sőt határozott lépésekre is kényszerítette és kényszeríti a tantárgy művelőit. A rövid huszadik század történetének tanítása már nemcsak tananyag elrendezési, szakmethodikai, hanem szemléletbeli kérdéseket is felvet. Globalizálódó világunk kitágítja térben a történelem dimenzióit. A kis országok, népek érzékelik ezt leginkább.

Ha a tankönyvkiadást vesszük szemügyre, egyértelmű a gyors reagálás. Különösen a XX. század történetét feldolgozó tankönyvek egymást követő megjelenése igazolja ezt. Ezek terjedelmüket, a feldolgozott anyag mélységét tekintve jól tükrözik a század történelemtanításával kapcsolatos dilemmákat. Két fontos szempont szerint lehet a tankönyvek minőségi értékeit vizsgálni anélkül, hogy elvesznénk a részletekben. Az egyik szempont a tananyag horizontális szerkezetére vonatkozik. Itt a fő aspektus az, hogy a tankönyv milyen hatósugarú körben vizsgálja, mutatja be a folyamatokat, azaz egyes országok, földrészek története milyen arányban szerepel a tananyagban. A másik fő aspektus a mélység, azaz a történések milyen tényanyaggal alátámasztva, az ok-okozati összefüggések milyen mélységben feltárva található meg a tankönyvekben.

Rubovszky Péter Történelem IV. Vázlatok a XX. század történetéről című munkája volt az első reagálás az új idők követelményeire. Szerencsésnek mondható a vázaltszerűség, amely elsősorban a tények kellő csoportosításával, súlypontozásával segítette a szaktanárokat. Lehetővé tette azt is, hogy az ok-okozati összefüggéseket a szaktanár az adott körülményekhez alkalmazkodva világítsa meg. A „tankönyv” jó iránytű volt azoknak a diákoknak, akiknek a történelmi logikája, gondolkodás- és látásmódja fejlett, tehát a következtetéseket maguk is le tudják vonni, vagy szaktanári segítséggel jól átlátják az összefüggéseket. Veszélyes azonban a tények száraz felsorolása, mert a pozitívizmus hibájába eshetünk. A magoló diák számára ugyan ideig-óráig segítség, de a tartós tudás gátja lehet. Ezt a veszélyforrást csak a szaktanár tudja megszüntetni.

Sajátos terméke volt a rendszerváltásnak az 1914-1990 Történelem IV. című tankönyv. A Magyar Lajos Alapítvány által felkért és támogatott 14 tagból álló munkaközösség nagy módszertani igényességgel dolgozta fel a XX. század egyetemes és magyar történelmét. Képekkel, táblázatokkal, dokumentumokkal gazdagon illusztrált tankönyv. A grafikonok, táblázatok a politikai, társadalmi, gazdasági folyamatokat jól szemléltették, s ezzel hozzájárultak a globális, átfogó történelemszemlélet kialakulásához. A tények nagy száma azonban itt is „veszélyeztetették” a tanulhatóságot.

Salamon Konrád Történelem IV. a középiskolások számára című tankönyve tartalmi szempontból nagyigényű alkotásként jelent meg a tankönyvpiacra. A szemléletesség ennek a tankönyvnek is erénye, elsősorban a képi anyag gazdagságát tekintve. A szemléletet nyújtó összefüggéseket feltáró grafikonok, táblázatok száma azonban aránylag kicsi. Szerkesztésében a régi gimnáziumi tankönyvre hasonlított, az egyes leckékhez oldalt mellékelve találtak a dokumentumokat. A szerkezeti felépítés vitatható, mert mozaikszerű. Ennek oka, hogy több esetben is országonként vizsgálta a folyamatokat. A sok adat még inkább megterhelte az egyes anyagrészeket. Előfordult az is, hogy térben messze eső területeket állított egymás mellé. Igaz, ilyenkor az időbeliség szinkronitása az a kohéziós erő, amelyre megpróbált a szerző építeni. A pedagógiai tapasztalat ezt a szerkesztési elvet azonban megkérdőjelezi. Jobb, ha egy ország, területi egység történeti folyamatait a maga komplexitásában mutatjuk be, mert ilyenkor az események egymásutánosságának sorrendje mellett az ok-okozati összefüggések, az események kapcsolódási pontjai jobban hangsúlyozhatók, nem beszélve a tanulhatóságról. Az összefoglalások fontos tények kiemelésével segítik ugyan a rögzítést, de az értékeléssel adós marad.

Ifj. Lator László tankönyve szintén a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában jelent meg. A Történelem a középiskolák IV. osztálya számára című alkotás szerkezeti felépítésében a „klasszikus” gondolatmenet alapján épül fel. A szerző sűrítő szándéka miatt kimaradt a közép-kelet-európai térség bemutatása a két világháború között. Ha kötelező anyagként nem is, legalább olvasmány formájában érdemes lett volna háttér- anyagként foglalkozni a témával, mert a Horthy-korszak megértéséhez a tekintélyuralmi diktatúrák jellemzése sokban hozzájárul.

A XX. századot feldolgozó tankönyvek némi kritikai élű bemutatásával csak arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy még mindig a tradicionális történelemszemlélet vezet, vezette többnyire a tankönyvírókat. Hiányzik a nagyobb egységekben való láttatás szándéka. Sem időben, sem térben nem törtük át a történelmi horizontot szűkítő, még mindig Európa-centrikus szemlélet határait. A globalizálódás nem a XX. század végén kezdődött, hanem a kapitalizmus megjelenésével, hiszen a tőke gyarapodását éppen az országhatárok átlépése, a

kontinensek összekapcsolása jelentette. Az megint más kérdés, hogy ennek a folyamatnak milyen fázisai vannak, s az országok, a nemzetek „kis” történelmei hogyan kapcsolódnak a nagy egészbe. Ma már erről a nagy egészről beszélünk és gondolkodunk, legalábbis a szaktudományok szintjein, de ez a tanítás hétköznapi gyakorlatában eddig nem igazán jelent meg. Hiányzik az a világos áttekintés, amely segítené a szaktanárokat abban, hogy tanítványaiknak irányítót adjanak az eligazodáshoz. Sajnos kevés történelemkönyv foglalkozik a modern integrációk kérdésével. Mint fentebb jeleztük, csupán a rendszerváltás első évében megjelent tankönyvekben van meg csíráiban az előremutató szándék. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert a szaktanárt is ráébreszti a perspektivikusabb gondolkodás és tanítás szükségességére. A multi- és interdiszciplináris gondolkodásmód fejlesztése, az absztrakciós és szintetizáló képességek és készségek kialakítása, valamint a tér- és idődimenzió tudatosítása megkerülhetetlen feladat a középiskolás tanulóknál.

A legmodernebb kihívás a hálózatokban való gondolkodtatás elsajátítása. Bonyolult, modern világunkat gazdasági, társadalmi hálózati kapcsolatok szövik át. A hálózatok mozgásának törvényszerűségeit felismertetni a hallgatókkal, a hálózati kapcsolatok tudományos alkalmazásának tudatosítását elvégezni magas, de egyben nagyon felelősségteljes komplikált szaktanári feladat.

Az új idők új követelményeivel lépést tartani azonban nem könnyű. Az érettségi vizsgák és az egyetemekre való bejutás új rendszere a tudományos diszciplínák magasabb fokú szintetizálását követelte meg. Így született meg a Forgács Attila, Győrfi-Tóth Péter, Mező Ferenc, Nagy Imre, Veliky János szerzőcsoport által írt Társadalmi és állampolgári ismeretek középiskolásoknak című, a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában megjelentetett, szép kivitelű, fekete-fehér ábrákban gazdag tankönyv. A tankönyv anyaga főleg a világtörténet nyomvonalát követi, de felfedezhető benne művészet-, vallás- és filozófiatörténet sokágú diszciplínája is. Ezt a tartalmat fogja egységbe a gazdaságtörténeti, szociológiai keret, amely nem erőszakoltan, hanem a szövegbe ágyazva bújik meg, biztosítva a szövegkoherenciát. Szakdidaktikai szempontból megjegyzendő érték, hogy a tankönyv elvezet bennünket a történelmi hétköznapi területhez is, mert megismertet bennünket a mindennapokkal, az életmóddal, így a múltat és a jelent összehasonlíthatóvá teszi és áthidalja az időbeli távolságokat is. A globális térbeliségben is jól mozognak a szerzők Európától Amerikán át Ázsiáig. A tankönyvi egységet a következetes szerkesztői munka biztosította. Magas szakmai színvonalú, átgondolt struktúrájú tankönyv született.

A tankönyv értékeinek felsorolása után elgondolkodtató a társadalmi és állampolgári ismeretek tantárgyi rendszerben való elhelyezése. Eszünkbe kell, hogy jusson, a történelem, benne nemzetünk és az egyetemes történelem tényeinek, összefüggéseinek ismerete nélkül irányt téveszthetünk, elbizonytalanodhatunk, félrevezethetők leszünk.

Irodalomjegyzék

- Sallai József: Közelmúltunk története, mint iskolai tananyag. Történelemmetodikai műhelytanulmányok – Szerk.: V. Molnár László, Tárogató Kiadó, Budapest, 1996
- Balla Ferenc - V. Molnár László - Wirth István: A tanítóképzős történelemtanítás megújítása (A jászberényi kutatás tapasztalatairól), Történelemmetodikai műhelytanulmányok, Tárogató Kiadó, Bp. 93. o. 1996

- II. János Pál pápa: A tudomány alázata kívánatos, Magyar Felsőoktatás, 1991/4. 1.
- Rubovszky Péter: Történelem IV. Vázlatok a XX. század történetéről. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994
- Benkes Mihály – Borsányi György: 1914-1990 Történelem IV. (Magyar Lajos Alapítvány) Céger Kiadó, Budapest, 1993
- Salamon Konrád: Történelem IV. a középiskolások számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994
- Ifj. Lator László: Történelem a középiskolák IV. osztálya számára Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996
- Forgács Attila, Gyórfi-Tóth Péter, Mező Ferenc, Nagy Imre, Veliky János: Társadalmi és állampolgári ismeretek középiskolásoknak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2009

THE PAST PRESENT AND FUTURE OF TEACHING -THE SIGNIFICANCE OF TEACHING MODERN HISTORY TODAY

Dr. Péter BERTALAN

Summary

Modern social sciences are based on abstraction and integrated knowledge. One of the most typical characteristics of the recent educational system is conveying of up-to-date practical knowledge. Today's history teaching must come up to this expectation; consequently it is a basic requirement that modern history textbooks must transfer such knowledge.

Teaching History has always been a basic question in education. In addition to the serious professional debates there have always been public discussions on the issue of teaching this subject. Even the professionals themselves, including the scholars of science and education, were not always able to protect the prestige of the subject.

This is not considered to be a peculiar Hungarian phenomenon as for instance in England from the 1960's the crisis of History teaching has arisen from time to time and there were plans to omit History from the Curriculum as an independent subject. In other cases narrowing the scope of the subject or teaching it as a part of an integrated subject in social science has been brought up.

The basic requirements of modern History teaching include the development of multi- and interdisciplinary way of thinking, formulating the abstraction skills and raising high school students' time and space dimension.

Keywords: modern social sciences, abstraction, knowledge, modern history books